

b. Dâvûd el-Kummî, Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed Kavleveyh, Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. Bâbeveyh, Selâme b. Muhammed b. İsmâil, Abbas b. Ömer b. Abbas ve Hârûn b. Mûsâ et-Tellakberî en meşhurlarıdır.

On birinci imamla on ikinci imamın gaybet-i suğrâ döneminde yaşayıp sefirler devrini idrak eden İbn Bâbeveyh, İsnâşeriyye'nin çeşitli safhalardan geçtiği bir dönemde bir taraftan imamlardan gelen rivayetleri toplarken diğer taraftan toplumun fikhî meselelerini çözmeye çalışmıştır. Kaynaklar, onun Şîa'nın önemli merkezlerinden Kum'un başta gelen hadis ve fıkıh âlimlerinden biri olduğunu kaydeder. Ancak İbn Bâbeveyh'in hadisçiliğiyle fıkıhçılığı birbirinden ayrı görmemek gerekir. Zira o dönemde Şîa fikhî henüz gelişmemiş olduğundan İbn Bâbeveyh re'y ve ihtihada yer vermeden sadece rivayetler çerçevesinde fıkıh çalışmaları yapmıştır. Şîi anlayışa göre imamlardan nakledilen sözler de hadis kapsamında değerlendirildiğinden İbn Bâbeveyh, bunların derleme faaliyetlerine iştirak etmekle kalmayıp aynı zamanda isnadla ilgili bazı kurallar da belirlemiştir. Oğlu Şeyh Sadûk *Men lâ yahduru'hu'l-fakih*'in mukaddimesinde faydalandığı kaynakları zikrederken özellikle babasının da ismini anmaktadır. Öte yandan bölgedeki âlimlerle imâmet konusunda tartışmalar yapan İbn Bâbeveyh'in Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ile yaptığı münazara meşhur olmuş ve daha sonra bazı talebeleri tarafından kitap haline getirilmiştir.

Eserleri. İbn Bâbeveyh'in çok sayıda eser yazdığı belirtilmektedir. İbnü'n-Nedîm, eserlerinden hiçbirinin adını vermemekle birlikte oğlu Şeyh Sadûk'tan naklen onun yazdığı kitap sayısının 200 dolayında olduğunu kaydeder (*el-Fihrist*, s. 291). Günümüze birkaç intikal eden bu eserlerden yirmi kadarının adı kaynaklarda zikredilir (Necâşî, II, 89-90; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 123). 1. *Kitâbü't-Tevhîd* (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, IV, 480). 2. *el-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre*. Müellifin günümüze kadar gelen en önemli eseri olup imâmet ve gaybet konusunu ele almaktadır. Yirmi iki bab halinde seksen yedi hadisten oluşan eserde Hz. Âdem'den itibaren her peygamberrin bir vasîsi olduğu, yeryüzünün hiçbir zaman hüccetsiz kalmayacağı, Resûl-i Ekrem'den sonra soyundan gelenlerin onun vasîsi olarak görev yapacağı belirtildikten sonra Hz. Ali'den başlayarak sekizinci imam kabul edilen Ali er-Rızâ'nın imâmetiyle ilgili rivayetler sıralanır. Kendisi

on ikinci imam Muhammed el-Mehdî dönemine kadar yaşadığı halde eserde diğer imamlarla ilgili rivayetlerin bulunmayışı dikkat çekicidir. Bu husus, imam sayısını on iki ile sınırlayan düşüncenin henüz yeterince olgunlaşmamasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim bu boşluğu doldurmak amacıyla eserin neşrinde diğer imamlarla ilgili rivayetler "el-Müstedrek li'l-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre" adıyla eserin sonuna eklenmiştir (s. 98-142). Medresetü'l-İmâm el-Mehdî tarafından yayımlanan eserin (Kum 1985) bir başka neşrini Muhammed Rızâ el-Hüseynî gerçekleştirmiştir (Beyrut 1987). 3. *Kitâbü's-Serâ'îc*. Fikhın ana konularıyla ilgili olarak imamlardan nakledilen rivayetlerin yer aldığı ve hayli hacimli olduğu belirtilen eserin bir kısmı Kâzîmiyye'deki özel bir kütüphanede bulunmaktadır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, XIII, 46-47). 4. *Kitâbü't-Tefsîr*. Müellif hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda adından bahsedilmektedir.

İbn Bâbeveyh'in kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Vuquû'*, *Kitâbü's-Salât*, *Kitâbü'l-Cenâ'iz*, *Kitâbü'l-İhvân*, *Kitâbü'n-Nisâ'* ve *l-vildân*, *Kitâbü'n-Nikâh*, *Kitâbü Menâsiki'l-hac*, *Kitâbü'l-Mevâriş*, *Kitâbü'l-Mî'râc*, *Kitâbü'l-Manîk*, *Kitâbü't-Tib*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh, *el-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre*, Kum 1985, önsöz, s. 25-28; İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ yahduru'hu'l-fakih*, Beyrut 1401/1981, I, 5; a.mlf., *Ke-mâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, II, 502-503; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 291; Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîni), Beyrut 1408/1988, II, 89-90; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 123; a.mlf., *Kitâbü'l-Gaybe* (nşr. İbâdullah Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 308-309, 320, 402-403; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mu'minîn*, Tahrân 1365 hş., I, 453-454; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Kum 1391, IV, 273-280; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Ta-bakâtü a'lâmi's-Şî'a* (nşr. Ali Nakî el-Münzevî), Beyrut 1390/1971, s. 185; a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ te-şânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 382; II, 341, 351; IV, 241, 275, 480; V, 149; XIII, 46-47; XV, 58, 138; XVII, 69; XXI, 226; XXII, 268; XXIII, 52, 123, 188, 235; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 331; Muhammed b. Ali el-Erdebîlî el-Hâirî, *Câmi'u'r-ruvât*, Beyrut 1403/1983, I, 574-575; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 222; M. Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-ulemâ'* 'abre'l-uşûri'l-muhtelifa, Beyrut 1403/1983, s. 372-378; Kays Âli Kays, *el-İrâniyyûn*, III, 65-73; Muhammed Âsaf Fikret, "İbn Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 61-62; "Tefsîrû İbn Bâbeveyh", *DMT*, II, 497; Hasan Târmî, "Bâbeveyh", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahrân 1990, I, 98-100.

İLYAS ÜZÜM

İBN BÂBEVEYH, Şeyh Sadûk

(شيخ صدوق ابن بابويه)

Ebû Ca'fer Muhammed
b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ
b. Bâbeveyh el-Kummî
(ö. 381/991)

İmâmiyye Şîası'nca benimsenen
dört hadis kitabından
ikincisinin yazarı,
hadis ve fıkıh âlimi.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte ikinci sefir Muhammed b. Osman'ın ölümünden sonra ve Hüseyin b. Rûh'un sefâretinin ilk devresinde 305 (917-18) yılı civarında Kum'da dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir (*Ke-mâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*, II, 502). Daha çok Şeyh Sadûk ve İmâdüddin unvanları ile tanınır. Babası, "es-Sadûku'l-evvel" diye anılan ve devrinin önemli âlimlerinden biri sayılan Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh'tir. Hakkındaki bir menkıbede belirtildiğine göre kendisi gâib imamın duasının bereketiyle doğmuştur (bk. İBN BÂBEVEYH, Ebû'l-Hasan). Bu telakki İmâmiyye arasında yaygın bir inanç haline gelmiştir.

İbn Bâbeveyh'in yetişmesinde babası ve çok sayıda ilim adamı yetiştiren aile çevresi etkili oldu. Ayrıca Kum'da Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Velîd, Hamza b. Muhammed b. Ahmed gibi önemli âlimlerden ders aldı ve onlardan hadis yanında diğer İslâmî ilimleri öğrendi. Devrin geleneğine uyarak ilmi seyahatlere çıktı (339/950-51). Rey'de Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Esedî, Ya'kûb b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed b. Sakr ve Ebû Ali b. Abdürabbih er-Râzî'den hadis dinledi ve onlara hadis nakletti. 352 (963) yılında Horasan'a gitti, Meşhed ve Nişâbur'u ziyaret ettikten sonra aynı yıl Bağdat'a geçti. Burada Ebû Muhammed Hasan b. Yahyâ el-Hasenî, Ebû'l-Hasan Ali b. Sâbit ed-Devâlibî, Muhammed b. Ömer el-Hâfız ve İbrâhim b. Hârûn gibi Şîi âlimleriyle karşılıklı olarak hadis rivayetinde bulundu. 354'te (965) hacca gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı, Kûfe'ye uğrayarak Hicaz'a ulaştı. Haccını eda ettikten sonra dönüş yolu üzerindeki Feyd'de bir süre kalarak Ebû Ali Ahmed b. Ebû Ca'fer el-Beyhakî'den hadis dinledi.

Başta Nişâbur olmak üzere Horasan beldelerini sık sık ziyaret etmesi sebebiyle Necâşî ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi meşhur Şîi âlimleri tarafından İsnâşeriyye-

nin Horasan'daki yıldızı olarak kabul edilen İbn Bâbeveyh, bununla yetinmeyerek Mâverâünnehir'e kadar uzanan bir seyahate çıktı. Rey âlimleriyle kurduğu temaslar sonucunda Büveyhî Hükümdarı Rûknüddeve'nin sarayına davet edilerek Rey'de yerleşti. Bir taraftan Şîa'nın görüşleri konusunda Büveyhî hükümdarının sorularını cevaplandırırken diğer taraftan öğrenci yetiştirme ve eser yazma faaliyetlerini sürdürdü. Böylece ulemâ ve halk nezdinde büyük bir itibar kazandı. Kardeşi Hüseyin b. Ali, yeğeni Hasan b. Hüseyin, Necâşî'nin babası Ali b. Ali b. Ahmed, Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâirî, Muhammed b. Süleyman el-Hamrânî, Ali b. Hasan el-Hûzî ve Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Şâzân el-Kummî onun yetiştirdiği çok sayıdaki öğrenciden bazılarıdır. İbn Bâbeveyh Rey'de vefat etti ve Abdülazîm el-Hasenî'nin kabrinin yakınında defnedildi. Daha sonra üzerine kubbeli bir türbe yapılan kabri günümüzde bir ziyaret mahallidir.

Küleynî'den sonra İmâmiyye'nin en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilen İbn Bâbeveyh daha önceki Ahbârîler'den ve özellikle Küleynî'den farklı bir yol takip etmiştir. Gaybet döneminin uzamasıyla birlikte gerek Şîa bünyesinden gerekse dışarıdan gelen itiraz ve tenkitlere cevap vermiş, akli müstakil bir delil kabul etmemişse de bazı akli izahlarda bulunmaktan uzak durmamıştır. Muhalif fırkalardan İsmâiliyye ve Zeydiyye'den gelen tenkitleri cevaplandırırken imâmetin gerekliliği, peygamberlerle imamların mâsumiyeti ve gaybet konusundaki akli yorumları oldukça dikkat çekicidir (mese-lâ bk. a.g.e., I, 28-40). Onun bütün bu özellikleri yanında akıldan çok nassa ağırlık verdiği bilinmektedir.

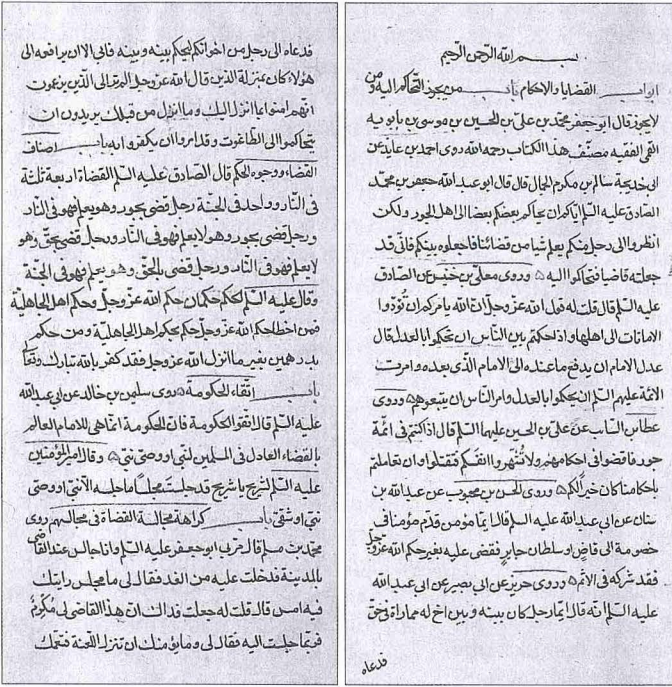
Şîi kelâmında Nevbahtîler'le başlayan Mu'tezilî tesirlere karşı çıkış hareketinin başında yer alan İbn Bâbeveyh, Mu'tezile'yi tenkit ederken bu ilimle uğraşanlar aleyhinde nakledilen haberlere dayanmıştır. Bununla birlikte kelâm konularında akla dayalı çözümlere kısmen yer vermiş olması sebebiyle kendisinden sonra Şeyh Müfîd'le sistemleşecek olan akli kelâmın oluşmasını hızlandırdığı söylenebilir. Onun bu özelliğinin biraz da tarihî zaruretlerden ortaya çıktığı düşünülmelidir. Zira Şîi âlimleri artık sadece imamlardan gelen haberlere dayanmakla meselelerin çözülemeyeceğini görmeye başlamışlardı.

İbn Bâbeveyh'in genellikle Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen rivayetlere dayandığı kelâmî görüşleri şöyle özetlenebilir: Zâtî ve fiilî kısımlara ayrılan ilâhî sıfatlardan ikinci kısma girenler hâdistir. Naslarda Allah'a nisbet edilen "vech" din, "cenb" itaat, "yed" kudret anlamına gelir. Levh ve kalem ise iki melek demektir. Kullara ait fiiller Allah tarafından yaratılmakla birlikte bu insanların fiillerinde mecbur olmasını gerektirmez. Bu sebeple cebr de tefvîz de yoktur. Kur'an Allah tarafından yaratılıp Hz. Peygamber'e indirilmiştir ve âyetleri insanların ellerinde bulunan mushafta olduğu kadardır, fazla veya eksik değildir. Kur'an'da, "Ey iman edenler!" diye geçen bütün âyetlerle sadece Hz. Ali kastedilir. Cennete işaret eden her âyet nebîye, imamlara ve taraftarlarına ait müjdeleri ifade eder. Nebîlerin sayısı 124.000 olup her birinin bir vasîsi vardır. Resûl-i Ekrem'in vasîsi ve müslümanların imamı Hz. Ali ve Hz. Hüseyin neslinden gelen torunlarıdır. Meleklerden üstün olan imamlar her türlü günahahtan korunmuştur. Onların mâsum olduklarını inkâr eden kendilerini tanıyanmış ve dolayısıyla küfre girmiştir. Nasla tayin edilen imamların sözü Allah'ın sözü gibidir, onlara itaat veya isyan etmek Allah'a itaat veya isyan statüsüne girer. Zira onlar Allah adına ve O'ndan gelen vahiyle konuşurlar. On ikinci imam Mehdî el-Muntazar zuhur edinceye kadar muhaliflere karşı takıyye yapmak vâciptir. Takıyyeyi terkedip İmâmiyye mezhebinden ve dinden çıkmış sayılır. Rec'at hak olmakla birlikte tenâsüh bâtıldır. Kabirde sorulacak sorulardan biri de imamın kim olduğudur. Âhirette peygamberlerle imamların hesabı Allah, ümmetlerin hesabı imamlar tarafından görülecektir. İmâmiyye'ye mensup olanlara ise günahları sorulmayacaktır. İbn Bâbeveyh'e göre İmâmiyye'ye muhalefet eden bütün gruplar âhirette ebedî felâket ve hüsrân içinde bulunacak, kâfirlerle aynı âkibeti paylaşacaklardır (*Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, tür.yer.).

İbn Bâbeveyh Allah'ın görülmesi, va'd ve va'id, peygamberlerle imamların şefâati, rec'at ve bedâ gibi konularda İmâmî rasyonalistlerle aynı görüşleri paylaşmasına rağmen Hz. Peygamber'in namazda yanılabilceği konusu yanında insanlara has ihtiyarî fiillerin yaratılmış olmasını, Allah'a karşı işlenen isyan fiillerinin O'nun kader ve kazâsı ile olduğunu belirtmekle akılcı ekolden ayrılmıştır. Ayrıca IV. (X.)

yüzyılın sonlarına kadar Kur'an-ı Kerim'in tahrif edildiğine inanan birçok İmâmî âlime karşı müslümanların elinde bulunan nüshanın tahriften uzak ve tam olduğunu savunması (a.g.e., s. 98-103) onu diğer Ahbârîler'den ayıran önemli bir özelliktir. İmâmiyye'nin itikadî görüşlerinin kökleşmesinde önemli bir rol üstlenen İbn Bâbeveyh'in bilhassa imâmet anlayışına, buna bağlı olarak âhirette imamların ve onların taraftarlarının durumuna ilişkin fikirleri, tamamen Şîi rivayetlerine dayanmakta olup bunları kesin naklî delillerle temellendirememiştir. İmâmiyye'ye muhalif olan müslümanlara tekfire varan bir nazarla bakması da İslâmî ölçülere uymayan bir mezhep taassubu olarak değerlendirilmelidir.

Eserleri. Kaynaklarda İbn Bâbeveyh'e nisbet edilen eserlerin sayısı 300'ü aşmaktadır. Bunlardan zamanımıza ulaşanların bir kısmı şunlardır: 1. *Men lâ yahduruhü'l-fakih*. Fıkıh bablarına göre düzenlenen sünen tarzında bir eser olup İmâmiyye Şîasınca "el-kütübü'l-erbaa" (el-usûlü'l-erbaa) adı verilen muteber hadis kitaplarının ikincisidir. İbn Bâbeveyh'e asıl şöhretini kazandıran eser, müellifin Belh yöresinde Ni'me adıyla bilinen dostu Ebû Bekir Zekeriyâ er-Râzî'nin *Men lâ yahduruhü't-tabib* adlı eserinden esinlenerek adlandırılmıştır. Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt'e mensup imamlara atfedilen 6000 civarında rivayeti ihtiva eden ve çok sayıda yazması bulunan eser (Kays Âl-i Kays, III, 153) birkaç defa yayımlanmıştır (Leknev 1307; [baskı yeri yok], 1324; Tahran-Bombay 1325). Eser ayrıca Hasan el-Harsân tarafından açıklayıcı dipnotları eklenerek neşredilmiştir (Beyrut 1401/1981; daha geniş bilgi için bk. KÜTÜB-İ ERBAA). 2. *Me'âni'l-ahbâr*. Hz. Peygamber'in, imamların ve Ehl-i beyt'in isimleri, lakapları ve bunların anlamları, tevhid, adl, kürsî, levh, kalem, sırat vb. terimleri rivayet yoluyla açıklayan bir eser olup Muhammed el-Kummî (Tahran 1310), Hasan el-Harsân (Necf 1972) ve Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran 1379/1959; Beyrut 1399/1979, 1410/1990) tarafından yayımlanmıştır. 3. *Risâletü'l-İ'tikâdât* (*Kitâbü'l-İ'tikâdât*). İbn Bâbeveyh'in en çok tanınan, çeşitli dillere çevrilen ve şerhedilen eseridir. İmâmiyye'nin itikadî düşüncelerini ilk defa derli toplu bir şekilde ele alıp işleyen kitap tevhid, teklif, kulların fiille-

Ibn Bâbeveyh'in
Men lâ
yahduruḥu'l-
fakîh adlı
eserinin
iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Harput, nr. 159)

ri, irade, kazâ, kader, vahiy, Kur'an, imâmet, takyye, rec'at gibi Şîa'nın itikadî esaslarını ihtiva etmektedir. Şeyh Müfid bu esere *Taṣḥîḥu'l-i'tikâd* (Şerhu 'akâ'id-i Şadûk) adıyla bir şerh yazmıştır. Müfid eserinde Ahbârî olan hocasının görüşlerini bazan tashih, bazan da şerhetmiştir. İbn Velî el-Kazvîni, Seyyid Muhammed Mehdi el-Müsevi ve Seyyid Ni'metullah b. Abdullah el-Müsevi de bu esere birer şerh yazmışlardır (geniş bilgi için bk. Kays Âl-i Kays, III, 154-156). Eseri Abdullah b. Hüseyin Rüstem Dâri, Ali b. Hüseyin ez-Zevârî, Mirza Ali Müderris, Ebû'l-Feth Hüseyin ve Şemseddin Muhammed Esterâbâdî Farsça'ya, İcâz Hüseyin Hediyye-i Ca'feriyye adıyla Urduca'ya (Delhi 1347), A. A. Fyze A Shiite Creed (Oxford 1942) ve The Creed of Ibn Babawayh (Journal of Bombay University, XII [1943], s. 70-86) adıyla İngilizce'ye ve Ethem Ruhi Fiğlalı açıklayıcı notlar ilâvesiyle *Risâletü'l-i'tikâdâtü'l-İmâmiyye* adıyla Türkçe'ye (Ankara 1978) çevirmiştir. 4. *et-Tevhîd*. Şîi itikadıyla ilgili olarak *Risâletü'l-i'tikâdât*'ta ileri sürdüğü fikirler dolayısıyla Mu'tezile kelâmcılarının şiddetli hücumlarına mâruz kalan İbn Bâbeveyh önceki eserini tamamlayıcı mahiyette olmak üzere, ayrıca İmâmiyye'nin teşbih ve tecsîme inandığı şeklindeki iddiaların tutarsızlığını ortaya koymak amacıyla bu kitabı kaleme almıştır. Eser, özellikle Şîi âlimlerinin tevhide dair yorumlarını ortaya koyan bir çalışmadır. Bombay baskısından

(1321) sonra eserin biri Muhammed el-Halîlî (Necf 1386/1966), diğeri Hâşim el-Hüseyinî et-Tahrânî (Beyrut 1387/1967) tarafından yapılan iki ilmî neşri bulunmaktadır. *et-Tevhîd* Muhammed Saîd b. Muhammed Müfid el-Kummî, Muhammed Ali Nâibüssadâre ve Seyyid Ni'metullah b. Abdullah el-Müsevi el-Cezâirî tarafından Arapça, Molla Muhammed Bâkır Sebzevârî tarafından da Farsça olarak şerhedilmiştir. Eser ayrıca *Esrâr-ı Tevhîd* ya da *Şerh ve Terceme-i Tevhîd* adıyla Farsça'ya çevrilmiştir. 5. *Kemâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (*İkmâlû'd-dîn ve itimâmü'n-ni'me*). İmâmiyye'nin gâib on ikinci imamı Mehdi el-Muntazar'ın mutlaka ortaya çıkıp dünyayı ıslah edeceği-ne dair inancı ispat etmek için başta Hz. Peygamber'e ve imamlara atfedilen rivayetlere dayanarak yazılmış olan eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (nr. 3298). Tahran'da (1301) litografik baskısı yapılan eser David Heinrich Müller tarafından Heidelberg'de (1901) neşredilmiştir. Necf baskısından (1970) sonra ilmî bir neşrini Ali Ekber el-Gaffârî gerçekleştirmiştir (Kum 1405). 6. *el-Hidâye*. Akaid ve fıkha dair bir çalışmadır. Müessesetü'l-matbûâtü'd-dîniyye tarafından *Kitâbü'l-Muknî* ile birleştirilerek yayımlanan eseri (Tahran 1377/1958) daha sonra Âyetullah el-Mar'aşî neşretmiştir (Beyrut 1993). 7. *Kitâbü'l-Muknî*. Klasik tarzda yazılmış bir fıkıh kitabıdır. Âyetullah el-Mar'aşî tarafından

el-Cevâmî'u'l-fıkhiyye içinde *el-Hidâye* ile birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1993). 8. *İlêlû's-şerâ'i ve'l-aḥkâm*. Dini kaynaklarda geçen isim ve terimlerin mânalarını, ilâhî buyrukların illet ve hikmetlerini rivayetlere dayanarak açıklayan bir eserdir. Kitabın *Me'âni'l-aḥbâr*'la bir arada yapılan taşbaskılarının yanında (Tahran 1289, 1301) ilmî neşri müellifi tanıtan bir mukaddimeyle birlikte Seyyid Muhammed Sâdık Bahrülulûm tarafından gerçekleştirilmiştir (Necf 1382/1963, 1385/1966). 9. *Me'ûnû'l-menkûlât fi şerhi şurûti's-salât*. Eserin iki nüshası Antalya İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 2642, 2782). 10. *Şevâbü'l-a'mâl ve 'ikâbü'l-a'mâl*. Emredilen amellerin sevabını, yasaklanan davranışların cezasını çeşitli rivayetlere dayanarak açıklayan eseri Hasan el-Harsân (Necf 1972) ve Hüseyin el-A'lemî (Beyrut 1410/1989) neşretmiştir. 11. *Kitâbü'l-Hişâl*. İyi ve kötü olan ahlâkî davranışlara ilişkin bir çalışmadır. Çeşitli baskılarından sonra (mese-lâ Tahran 1302, 1304, 1311/1893) ilmî neşirleri Hasan el-Harsân (Necf 1391/1971) ve Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran 1389/1969; Kum 1403/1983; Beyrut 1990) tarafından gerçekleştirilmiştir. 12. *Muṣâdekatü'l-iḥvân*. Arkadaşlar arasında uyulması gereken ahlâkî görevlerle ilgili rivayetlerden oluşmaktadır. Eser dipnotlar eklenerek Hüseyin Ali Mahfûz tarafından yayımlanmış (Bağdat 1976, 1977), ayrıca Ali Nefîsî tarafından Farsça'ya çevrilmiştir (Tahran 1325 hş.). 13. *Fezâ'ilü'l-eşhûri's-selâse*. Receb, şâban ve ramazan aylarının faziletine dair rivayetleri ihtiva eden eseri Gulâm Rızâ İrfânîyyât yayımlamıştır (Necf 1976). 14. *Emâli's-sadûk* (*Mecâlis, Arzu'l-mecâlis*). Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in hitabete dair sözleriyle başlayan, her biri "meclis" adıyla anılan doksan yedi bölümden ibaret bir eserdir. Bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunan eser (Ali Emîrî Efendi, nr. 1908) Hasan el-Harsân'ın bir mukaddimesiyle yayımlanmıştır (Necf 1389/1970). 15. *Uyûnû aḥbâr-ı Rızâ*. Sekizinci imam Ali er-Rızâ'nın hayatını anlatan ve sözlerini ihtiva eden eser, çeşitli baskıları yanında (Tahran 1275, 1287, 1317) Seyyid Mehdi el-Hüseyinî el-Lâhûrî (Kum 1377/1956) ve Hasan el-Harsân (Necf 1390/1970) tarafından yayımlanmıştır (İbn Bâbeveyh'in yayımlanmamış çok sayıdaki çalışmaları ile yukarıda zikredilen eserlerinin listesi, yazmalarının bulunduğu kütüphaneler, şerh ve tercü-

meleri hakkında geniş bilgi için bk. Kays Âl-i Kays, III, 129-184).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-l'tikâdâ-ti'l-İmâmiyye* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, tür.yer.; a.mlf., *Kemâlû'd-dîn ve tamâmû'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, I, 1-2, 28-40, 259; II, 502; a.mlf., *Men lâ yah-đuruhû'l-fâkih* (nşr. Hasan el-Harsân), Beyrut 1981, neşredenin girişi, s. bâ-elif-hâ; İbnü'n-Ne-dîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 246; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 188-190; a.mlf., *Kitâbü'l-Gaybe* (nşr. İbâdullah Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 320-324, 363-365, 393-395; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, III, 89; Ze-hebî, *A'lamû'n-nübelâ*, XVI, 303-304; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdâd 1385/1965, II, 383-384; Abdullah Efen-di el-İsfahânî, *Riyâzû'l-ulemâ*, Kum 1401, V, 119-122; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Ese-dullah İsmâiliyyân), Kum 1390/1970, VI, 132; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mu'minîn*, Tahr-an 1325 hş., I, 454-463; Bahrülulûm-i Tabatabâî, *Ricâlû's-Seyyid Bahri'l-ulûm: el-Fevâ'idü'r-ri-câliyye* (nşr. M. Sâdik Bahrülulûm - Hüseyin Bah-rülulûm), Tahrân 1363 hş., III, 292-301; Tebrizî, *Reyhânetü'l-edeb*, III, 434-440; Brockelmann, *GAL*, I, 200-201; *Suppl.*, I, 321-322; Hasan es-Sadr, *Te'sîşü's-Şî'a*, Beyrut 1981, s. 262; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 221-222; Muhammed Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-ulemâ*, Beyrut 1983, s. 479-484; Ali el-Fâzil en-Necefi, *Mu'cemû mü'ellifi's-Şî'a*, Kum 1405, s. 325; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, III, 129-184; S. Waheed Akhtar, *Early Shi'ite Imamiyyah Think-ers*, New Delhi 1988, s. 39-75; A'yânü's-Şî'a, X, 24-25; A. A. Fyzee, "İbn Bâbawayh (I)", *EP* (İng.), III, 726-727; Etan Kohlberg, "İbn Baba-vayhi", *ER*, VI, 558-559; Ahmed Pâketçi, "İbn Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 63-66.

MUSTAFA ÖZ

İBN BÂBÛYE

(bk. İBN BÂBEVEYH).

İBN BÂCCE

(ابن باجة)

Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîğ b. Esce et-Tücbî el-Endelüsî es-Sarakustî (ö. 533/1139)

Batı İslâm dünyasında yetişen ilk müslüman filozof.

Endülüs'ün kuzeyindeki Sarakusta (Sara-gossa) şehrinde muhtemelen 470'te (1077) dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili son araştırmalar, onun genç yaşta öldüğünü kabul eden İbn Ebû Usaybia gibi bazı klasik müelliflerin yanlışlığını ortaya koymaktadır (*Mevsû'atü'l-hağâratü'l-İslâmiyye*, s. 149). İbnü's-Sâîğ olarak da ta-

nınan İbn Bâcce Batı literatüründe genellikle Avempace diye anılır. V. (XI.) yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sarakusta şehrinin idareciliğini yapan Arap asıllı Tücbîler'e mensup olması dışında ailesi hakkında bilgi yoktur.

Gençlik yılları ilim ve felsefeye özel bir ihtimam gösteren Hûdiler Devleti'nin yönetimindeki Sarakusta'da geçti. Hayatının bu dönemi hakkında çok az şey bilinmekle beraber önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan bu bölgede iyi bir tahsil gördüğü söylenebilir. Döneminin önde gelen ilim adamlarından İbnü's-Sîd el-Batilyevsî ile aralarında geçen ilmî tartışmayla ilgili bir belge (Hüseyin Münis, s. 60) onun erken yaşlardaki ilmî donanımını ortaya koymaktadır. Tahsil hayatı hakkında daha aydınlatıcı bilgiler Ebû Ca'fer Yûsuf b. Hasdaî'ye yazdığı bir mektubunda yer alır. İbn Bâcce bu mektubunda sırasıyla müzik, astronomi ve mantıkla uğraştığını, daha sonra da tabiat ilmine geçtiğini yazar (*Ve min Kelâmihi mâ ba'ase bihi*, s. 77). Ayrıca İbn Ebû Usaybia, İbn Bâcce'nin Kur'an'ı ezberlediğini kaydetmektedir ki bu onun tahsil hayatına İslâmî ilimlerle başladığını gösterir. İbn Bâcce öğrenimine VI. (XII.) yüzyılın başlarında İşbiliye'de (Sevilla) devam etti; burada ilmî ve felsefî konularda belli bir yetkinliğe ulaştı. Arkadaşı ve öğrencisi Ebû'l-Hasan İbnü'l-İmâm'a yazdığı bir mektupta Abdurrahman b. Seyyid el-Mühendis'ten geometri okuyan iki kişiden biri olduğunu ve onun görüşlerine birtakım ilâvelerde bulunduğunu belirtmesi (*Ve ketebe rağiyallâhû 'anhû ile'l-Vezir*, s. 88) dışında hocaları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. İbn Bâcce'nin, dönemin tabip ve astronomları arasında yer alan Ebû Ca'fer Yûsuf b. Hasdaî ile yakın dostluk kurduğu da kaydedilmektedir.

Sarakusta'nın Murâbitlar'ın eline geçmesi üzerine buraya vali tayin edilen İbn Tîfelvî ile İbn Bâcce arasında oluşan dostluk İbn Bâcce'ye vezirlik yolunu açtı. İbn Tîfelvî'nin ölümüne kadar süren bu münasebeti İbn Bâcce kısmen bugüne ulaşan şiirlerinde ortaya koydu. Vezirliği sırasında İbn Tîfelvî ile Sarakusta'nın sâbık Hûdî Emîri İmâdüddevle Abdülmelik arasındaki ara buluculuk girişimi birkaç ay hapis yatmasına sebep oldu. İbn Bâcce'nin bu hapis hayatı, Renan'ın Afrikalı Leon'a dayanarak bildirdiğine göre İbn Rüşd'ün babasının girişimleriyle son buldu.

İbn Bâcce, ya İbn Tîfelvî'nin 511'deki (1117) ölümünden sonra veya Sarakus-

ta'nın 512'de (1118) hristiyanlar tarafından istilâ edilmesi üzerine bir daha dönmediği sanılan doğum yerinden ayrıldı. Belensiye'ye (Valencia) geçip Şâtibe'ye (Jevita) vardığında muhtemelen zındıklık ithamıyla Ebû İshak İbrâhim b. Yûsuf b. Tâşfin tarafından hapse atıldı. Ne kadar hapis yattığı bilinmemekle birlikte bu hapis hayatı esnasında geometri çalıştığını kendisi söylemektedir (*a.g.e.*, s. 88). İbn Bâcce'nin Mağrib seyahatinin bu ikinci hapis olayından sonra başladığı sanılmaktadır. Bir kısım rivayetler, onun ikinci hapis döneminden sonra Mağrib'de saraya intisap ederek uzun yıllar vezirlik ve saray tabipliği yaptığını bildirmektedir. Makka-rî'nin naklettiği bir rivayete göre İbn Bâcce burada Yahyâ b. Yûsuf b. Tâşfin'e yirmi yıl kadar vezirlik yapmıştır (*Nefhu't-ğib*, VII, 28); ancak eldeki bilgiler bu rakamın abartılı olduğunu göstermektedir. Öte yandan *İttişâlû'l-ğkl bi'l-insân* adlı eserinin İstanbul nüshasında yer alan bir kayda göre (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5683/3, vr. 103^b) İbn Bâcce, İbnü'l-İmâm'a hitaben kavga ve gürültüden uzaklaşmak amacıyla Vehrân'a gitmek istediğini, orada birtakım eksiklikleri bulunan bu eserini gözden geçireceğini belirtmektedir. İbn Tufeyl'in de söz konusu ettiği bu olayın tarihi bilinmemektedir. Bu seyahat onun Sarakusta'dan ayrılmasını takip eden yıllarda olabileceği gibi Mağrib'deki ikinci vezirliği döneminde de olabilir. İbn Bâcce, 530 (1136) yılında İşbiliye'de vezirlik görevinde bulunduğu tahmin edilen İbnü'l-İmâm ile bir arada oldu ve muhtemelen bu sırada bazı eserlerini tamamladı.

Çeşitli dönemlerde hocalık da yapan İbn Bâcce'nin öğrencisi olarak zikredilenlerin başında bir ilim ve devlet adamı olan İbnü'l-İmâm yer almaktadır. İbn Bâcce'nin eserleri onun istinsahı ile günümüze ulaşmıştır. Ayrıca İbn Bâcce bazı risâlelerini ona hitaben kaleme almıştır. İbn Bâcce'den müzik ve felsefe tahsil eden öğrenciler arasında isimleri bilinen diğer kişiler Ebû'l-Hasan İbn Cûdî, İshak b. Şem'un el-Yahûdî el-Kurtubî, Ebû Amr b. Himâre ve Ebû Osman b. Ali b. Osman el-Ensârî'dir. İbn Hallikân'ın *Vefeyât*'ında (VII, 134) İbn Tufeyl'in İbn Bâcce'den ders gördüğünü ifade eden bir rivayet yer almaktaysa da İbn Tufeyl onunla karşılaşmadığını bildirmektedir (*Hay b. Yakzân*, s. 62). İbn Ebû Usaybia, İbn Bâcce'nin öğrencileri arasında İbn Rüşd'ü de zikretmektedir.